

УДК [005.44:342.1(477)]:87'27

Артур Брацкі

Глобалізація та націєтворчі процеси в Україні: соціолінгвістичний контекст

Стаття присвячується проблемі глобалізації як чинника в націєтворчих процесах. Тема розглядається на прикладі сучасної ситуації України в соціолінгвістичному висвітленні. В аналізі використовується також інформація про досвід інших європейських держав у вказаній сфері.

Ключові слова: глобалізація, націєтворчий процес, соціолінгвістика.

The article is devoted to the problem of globalization as a factor in nation building processes. The subject is regarded on the example of current situation in Ukraine in sociolinguistic aspect. By the analysis the experiences of other European countries in that area are used.

Keywords: globalization, nation building process, sociolinguistics.

Глобалізація може бути визнана найбільш характерним і поширеним явищем наших часів. Ми із захопленням дивимось передачі, де показується спільнота, до якої ще не дійшла сучасна цивілізація, бо, виявляється, тільки в таких громадах можна виокремити оригінальні, первісні елементи окремої культури без нашарувань інших цивілізацій. Таким чином, необхідно вже на початку констатувати, що у високоцивілізованому та багатокультурному європейському макрореєоні годі шукати існуючу нині європейську культуру, всі елементи якої виключно власного походження. Україна тут не є винятком: за релігійною та культурною традицією вона залишається типовою державою / нацією, яка зростала у своїй державності та етнічній окремішності у душі візантійської культури з помітним нашаруванням західноєвропейських тенденцій. У такому ствердженні немає нічого образливого для української культури чи української нації, адже від початку побудови європейської цивілізації її очільники не цуралися брати досвід і добрий приклад від інших культур.

Зокрема, античні греки перейняли до свого вжитку чималий пласт астрономічних, математичних та фізичних знань з вавилонської культури, завдяки чому до сьогодні знаємо зодіакальні сузір'я з оригінальними вавилонськими назвами, повне коло розділяємо на 360 градусів, хвилину на 60 секунд, добу на 24 години, а рік на 360 з лишком днів. Тобто вживаємо низку старих систем, побудованих на шістьці, яка вигідно ділиться на парні та парні прості числа, що перебуває в очевидній опозиції до популярної та типової для Європи десятикової системи.

У свою чергу, культура античного Риму також значною мірою базувалася на іноземних впливах та досягненнях, зокрема грецьких. Тут навіть особиста гвардія цесаря тривалий час рекрутувалася із представників германських племен. Можемо продовжити ці паралелі й сказати, що на початковій стадії переходу від середніх віків до відродження сильно відбилася присутність арабської культури як носія східної традиції на Піренейському півострові. Отож, глобалізація як здатність переймати чужий досвід і використовувати його практично у себе (іноді модифікуючи, покращуючи перейняте) існувала від історичного «завжди».

Такі ж паралелі можемо провести на рівні взаємодії європейських мов як носіїв культури. Практично у всіх сучасних мовних системах простежується помітний вплив класичної греки або латини (іноді обох мов), майже кожна сучасна мова центральноєвропейського ареалу увібрала в себе елементи французької та німецької мов, а зараз підлягає сильному впливу англійської мови. Однак тут знову постає запитання: чи запозичення, адаптування і використання іншомовних елементів означає слабкість, неспроможність, недієздатність рідної мови чи, навпаки, її потужність, стійкість та готовність розширювати свої засоби шляхом корисної адаптації.

Практично кожна сильна, розвинена і прогресуюча культура доповнює свій потенціал шляхом запозичень: це не прояв слабкості, а справжнього прагматизму – навіть вигадувати вже існуючі речі. Однак для такої поведінки потрібно виконати дуже важливу умову – треба довершити націєтворчі процеси до стану, коли своя культура, що має власне суспільство зі своєю етномовою, захоче використовувати такий спрощений шлях задля покращання, осучаснення і зміцнення рідного простору.

В умовах глобалізації, коли неминучий постійний контакт і дифузія елементів різних культур, використання своєї рідної культури за посередництвом своєї рідної мови залишається найефективнішим способом співіснування в межах модерної європейської родини [10]. З цього приводу варто поставити запитання, чи і якою мірою українська культура через свою мову спроможна обслуговувати вказаний вище процес? Щодо самої мови, немає сумнівів, що це розвинена, жива мова другої за величиною слов'янської держави. Вона здатна обслуговувати всі рівні застосування мови від наукової через фахову аж до побутової та субкультурної сфери вжитку. Дещо гірше виглядає рівень фактичного вжитку української мови. Вражає практична відсутність популярних газет і часописів українською мовою, інколи доведена до абсурду: неможливо знайти навіть телепрограму українською, хоча телеканали здебільшого задекларовані як україномовні, про що ширше йтиметься далі. Будь-яка україномовна періодика (окрім суто наукових видань) залишається зведеною до такого рівня, який у кожній європейській країні характеризує видання місцевих нацменшин.

Цю патологічну ситуацію підтримує й посилює сигналізована вище позиція відносно мови переказу начебто україномовних телеканалів. Зовсім незрозуміло є практика дублювання україномовного телеведучого російськомовним напарником, що можна побачити в багатьох програмах. Тут явно хибно інтерпретується надто плюралістичний підхід до роздільності понять «національна мова» та «мова спілкування», адже українська має право та обов'язок виступати одночасно в обох функціях, коли російська (як і інші іноземні мови в Україні) тільки у згаданій другій функції. Спостереження за ситуацією такого українсько-російського «телеспівдоповнення» мусить викликати у кожного іноземця (особливо соціолінгвіста) сумніви, чи напевно українська є самодостатньою, якщо в комунікації з телеглядачами допомагає їй російська. У такий момент згадуються слова колишнього президента України Леоніда Даниловича Кучми про те, що «Україна як держава відбулася». Можна мати сумніви не щодо змісту цієї фрази, а щодо граматичної форми часу вжитого в ній дієслова. Радше, Україна як нація / держава відбувається, а зараз (і тут без сумнівів) ми є свідками найважливішого елемента націєтворчого процесу – визначення мовного знаряддя міжкультурного трансферу.

Лише за умови остаточного вибору українцями свого мовного етнокоду як домінуючого засобу комунікації можна буде сказати, що націєтворчий процес в Україні закінчений. Якщо українці оберуть чужий мовний досвід, націєтворчий процес поверне у напрямку, добре відомому в південно-американських країнах, де лише через декілька століть виявилось, що завезена чужа етнокультура з чужим мовним етнокодом настільки адаптувалися до місцевого менталітету, що перейшли у зовсім нову модифіковану (на рівні лексики, фонетики, граматики тощо) форму існування. У кращому випадку українці розділять долю іспанців, де національний гімн позбавлений слів, які мали б образити етно- і нацменшини Іспанії, адже слова українського гімну «Згинуть наші воріженьки як роса на сонці» можуть також дратувати представників нації-донора нового мовного етнокоду, нації, яка могла потенційно бути колись або у майбутньому таким «воріженьком».

Уже зараз порушення мовної стійкості та мовної стабільності серед українців робить з них бажаний матеріал на потенційних натуралізованих громадян інших країн, тих омріяних, до яких подаються на еміграцію. Без визначеної та вихованої з дитинства і шкільних років потреби транспонувати все на рідну мову та пропускати все через рідну систему цінностей і понять людина дуже швидко втрачає будь-який емоційний зв'язок із Батьківщиною, адаптується до нових умов, нової культури, нової мови. Вона вбирає все в себе, починає ідентифікуватися з цим простором як своїм, визначає його силу, потужність, визнає його найкращим, водночас нехтуючи та заперечуючи важливість справді рідної культури. Це веде до відомого механізму «self-heating» [3], давно відомого українцям під назвою «яничарства».

Парадоксально, але глобалізація на ґрунті об'єднаної Європи показує, що як старі, так і нові країни-члени ЄС пильно стежать за збереженням прав національних мов. Ідентичний процес спостерігаємо у слов'янському ареалі Балкан, де новостворені (як і заново створені) держави простору колишньої Югославії, незважаючи на інтеграційні процеси до західноєвропейських структур, на перший план висуюють саме мову – свою, окрему, національну – як прояв повноцінної державності [1; 2; 8; 9]. Іншим шляхом пішли процеси національної інтеграції в Білорусі, де запроваджена білорусько-російська двомовність, все більше нагадує перехоплення російською питомих прав і функцій білоруської мови. Однак важко в білоруському контексті говорити про справжні глобалізаційні процеси, якщо не враховувати прихованої залежності від Російської Федерації та нафтово-технологічного «роману» з Венесуелою й Китаєм.

Тож Україна має навколо себе багато прикладів як використаних, так і пропущених шансів на побудову державності паралельно з наростанням наслідків глобалізації. Можна констатувати, що при виваженій внутрішній політиці й реалізації цивілізаційно-економічних прагнень Україна може також стати на шлях позитивних наслідків глобалізації. Неабияку роль у цьому процесі повинна відіграти мова.

Варто зазначити, що набагато вигідніше буде як Україні, так і ЄС, коли інтеграційні процеси реалізовуватимуться при чітко визначеному статусі української мови. Закордонний спостерігач, який, маючи певні офіційні дані, приїжджає в Україну, із здивуванням констатує факт, що найвищі посадові особи та лівова частка Верховної Ради навіть в офіційних ситуаціях користуються російською мовою, неначе перекладаючи суспільству інформацію з національної, не зовсім зрозумілої, на іноземну – загальнозрозумілу. Звичайно, це

зовсім не означає, що в Західній Європі таке не трапляється (Каталонія, Країна Басків тощо), тим не менш у цих випадках маємо справу з визнаними окремими етносами й етнолектами [7], тим часом в Україні немає визнаного «регіонального» різновиду російської як мови місцевого історичного етносу, що спілкується таким «етнолектом», а лише – своєрідний, редукований варіант російської розмовної мови з сильним нашаруванням української мови. При більш детальному аналізі справи згаданий спостерігач (особливо, якщо він має відповідні мовні компетенції) дійде висновку, що описаної вище комунікації такою «українською російською» ніяк не можна замінити російським мовним стандартом, бо ані люди влади, ані суспільство переважно ним не володіють.

Більше того, поколінню українців, що народилися у вільній державі, виповнюється зараз 24 роки, а тому, яке пішло в перший клас у перший рік незалежності України – 30 років. Це означає, що росте вже друге покоління, яке незабаром виховуватиметься в україномовних школах, якому батьки (навіть якщо вони спілкуються вдома «українською російською») будуть пояснювати уроки українською (наприклад, математичні, граматичні чи біохімічні терміни), бо так їх навчали в школі. Ми зараз є свідками розриву міжпоколінного трансферу в Україні, що, незважаючи на різноманітні стратегії й тактики комунікації [6], упродовж багатьох років здійснювався на переважній частині української території саме російською мовою; навіть русифіковані українські ЗМІ не зможуть протидіяти цьому розриву, адже вони орієнтовані на масового глядача, якому не потрібні амбітні теми та глибокі, фахові знання.

Інша річ, що повернення українській статусу мови престижу, навчання й науки та помітне суспільне неприйняття реституції російської як якості репрезентаційної мови – все це разом повертає на 180 градусів описану Ярославом Радевичем-Винницьким ситуацію «двомовної диглосії» зокрема [4, с. 152] та проблеми двомовності в Україні загалом [5]. Російська у такому розумінні перейшла з позиції панівної мови на позиції квазі-інтеррегіонального підрядного діалекту, який входить у різноманітні побічні реакції з національною мовою, що є мовою титульної нації. Більше того, деякі політичні сили відчайдушно і без наявності відповідного фактажу намагаються цей діалект – мертвий і штучний, бо позбавлений натурального середовища побутування – винести до рангу регіональної мови. Мізерність простору, який охопила собою ця хвиля спеціальної ре-русифікації, в порівнянні з усією радянсько-російською колись українською територією, напряду засвідчує саме зворотній процес – зменшення простору, де російська мова є істотною складовою поточного життя.

Порівнюючи з досвідом інших держав центральноєвропейського ареалу, не викликає сумнівів факт, що Україна перебрала на себе функцію молодшої держави, яка правильно реагує на глобалізаційні процеси. Оскільки Об'єднана Європа набирає радше кшталт Європи Вітчизн (визначення Шарля де Голля), ніж федерації на зразок США, подібним чином Україна починає проявляти справжні національні риси країни, згуртованої навколо державної ідеї, що прагне до Європи як її споконвічна повноцінна складова, а не територія з населенням, готовим беззастережно перейняти на себе чужу ідентичність [10].

Націєтворчий процес передбачає не тільки розвиток відносин всередині нації, а також відносин формованої нації із зовнішнім світом. Аналогічно до загальновідомого твердження у сфері економіки, що не існують самодостатні

держави, можна стверджувати, що не існують самодостатні нації, бо наявність таких утворень виключала б потребу і доцільність існування нації як такої. Отже, як підсумок, можна назвати основні точки перетину глобалізації й націєтворчих процесів з важливим компонентом мовного питання.

Оскільки найважливішою функцією мови є комунікативна функція, цей елемент наводиться першим. Глобалізація від самого початку стимулювалася швидкістю комунікації, тож варто звернути увагу, що саме фактор мови комунікації є визначальним чинником для самого процесу. Без сумніву, найкориснішою для самої України була б ситуація уніфікації мови комунікації на всіх щаблях існування країни – від сфери науки, освіти й влади аж до мас-медіа. Хибною є думка, що переведення всіх сфер українського життя на російську мову або російсько-українську двомовність покращило б рівень та якість комунікації. Навпаки, легалізована двомовність запровадила б ще більший хаос у комунікативному просторі, що згодом призвело б, найвірогідніше, до переходу в єдиний російськомовний комунікативний простір за білоруським сценарієм. Проте цей уявно уніфікований простір насправді був би продовженням хаосу, бо на російську (чужу) мову треба було б перекласти всю логіку української комунікації, з її ментально-культурним, етнонаціональним та геополітичним нашаруваннями.

Описаний вище процес здається неможливим до виконання, бо кожна нація має свій, неповторний спосіб комунікації, що можна побачити хоча б на прикладі південно-американських країн, в кожній з яких завезена іспанська мова має свій національний колорит. Швидше за все і в Україні переведення комунікації на російську мову було б насправді нікому не потрібним, важким і тривалим процесом винаходження «російської української» – сумнівним місцевцем заради місцевця.

Другий чинник – це інформація. Часто можна почути в Україні, що перехід на російську мову (особливо при спілкуванні з іноземцями) спричинений прагненням чітко й достеменно поінформувати людину, яка точно не може знати української. Цікаво, що цих же людей не дивують реалії перебування на виїзді у Франції, Німеччині чи Польщі (польською мовою точно спілкуються лише поляки і невелике гроно іноземців), де всі говорять національною й ніхто не збирається переходити на «загальнорозумілу» задля

покращення якості передачі інформації. Варто усвідомити, що найповнішу інформацію про дану країну ми можемо повсюди отримати або мовою цієї країни, або в перекладі на іноземну (як правило, окраяному і словненому помилко). Кожна перекладена інформація відмежовує її зміст від об'єкта, тому варто якомога частіше говорити про українське – українською, адже згаданий іншомовний диспутант знає, де перебуває й рахується (зазвичай) з тим, що до нього звертатимуться по-українськи.

Третій фактор – це дескрипція. У глобалізованому світі саме сприйняття (також за мовною ознакою) визначає приписування до окремого простору (нації, держави, культурно-світоглядного кола). Російська мова за визначенням чинної влади Російської Федерації належить (як і вся країна) до євразійського простору, до якого територія України приписувалася через історичне минуле (Російська імперія, СРСР), але до якого сама Україна за ментальним, світоглядним і географічним визначенням ніколи не належала. Все вказує на те, що так і залишиться.

1. Брацкі А. Сучасна мовна політика – польський досвід у слов'янському вимірі / Артур Брацкі // «Київські полоністичні студії». – Т. XXII. – Київ: Кафедра, 2013. – С. 436–439.
2. Масенко Л. Т. Мова і політика. Вид. 2-ге доп. / Лариса Терентіївна Масенко. – Київ: Соняшник, 2004. – 120 с.
3. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Лариса Терентіївна Масенко. – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 164 с.
4. Радевич-Винницький Я. К. Україна: від мови до нації / Ярослав Костянтинович Радевич-Винницький. – Дрогобич: Видавничка фірма «Відродження», 1997. – 360 с.
5. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання: Монографія / Ярослав Костянтинович Радевич-Винницький. – Київ; Дрогобич: Посвіт, 2011. – 592 с.
6. Руда О. Батьки й діти: стратегії і тактики в міжпоколінній комунікації / Олена Руда // «Мова і суспільство». – Вип. 2. – 2011. – С. 151–156.
7. Bokszański Z. Tożsamość grup etnicznych a język w społeczeństwach wielokulturowych / Zbigniew Bokszański // Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej / Red. St. Gajda. – Opole: Wydawnictwo UO, 2008. – S. 21–33.
8. Gajda S. Słowiańskie dyskursy tożsamościowe / Stanisław Gajda // Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej / Red. St. Gajda. – Opole: Wydawnictwo UO, 2008. – S. 7–17.
9. Lubaś W. Polityka językowa / Władysław Lubaś // Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Cz. 4 / Red. St. Gajda. – Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2009. – 560 s.
10. Szmyd J. Tożsamość a globalizacja / Jan Szmyd. – Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2006. – 279 s.

УДК 94(477).161.2:316.73.32

Тетяна Воропаєва

Світове українство крізь призму цивілізаційної ідентичності

У статті аналізується становлення і розвиток цивілізаційної ідентичності громадян України та представників східної і західної діаспори. Розглядається також цивілізаційний розвиток українського народу.

Ключові слова: цивілізаційний розвиток, цивілізаційна ідентичність, український народ, Європейська цивілізація.

The article analyzes the formation and development of civilization identity of citizens of Ukraine and representatives of eastern and western diaspora. The civilization development of the Ukrainian people is also considered.

Keywords: Civilization Development, Civilization Identity, Ukrainian People, European Civilization.

В умовах глобалізації проблема цивілізаційної ідентичності спільнот та індивідів є однією з основних наукових проблем. Видатний британський соціолог З. Бауман слушно зауважив, що «вражаюче зростання інтересу до “обговорення ідентичності” може сказати більше про нинішній стан людського суспільства, ніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення» [1, с. 176]. У глобалізованому

світі ідентичність стає домінуючим дискурсом і науки, і повсякденного життя, адже глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-якого суспільства, деформуючи традиційні системи цінностей і трансформуючи колективні ідентичності. При цьому ідентичність, як підкреслив З. Бауман, виступає своєрідною «призмою», через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються багато важливих